

Lars-Erik Lallerstedt som Postverkets arkitekt

av Emilie Karlsmo

Runtom i landet byggdes från 1930-talets slut ett stort antal nya posthus, ett byggande som fortsatte ett stycke in på 1950-talet. I efterhand framstår dessa år som en avgränsad epok. Uppdragen gick så gott som uteslutande till arkitekten Lars-Erik Lallerstedt (1910–1978). Före honom hade fadern Erik Lallerstedt (1864–1955) också ritat flera posthus. Varför uppdragen gick till dessa två återstår att förklara – den äldre Lallerstedt hade också svarat för en rad riksbanksprojekt, ett annat område där staten stod som byggherre. Trots forskande har jag inte funnit någon entydig förklaring till detta långa samarbete. Kanske ser vi ”svaret” bäst i resultatet. En lång rad både väldesignade och funktionella byggnader av hög kvalitet. I det följande ligger fokus främst på sonen Lars-Erik Lallerstedt. Med tanke på det stora antalet posthus är denne arkitekt förvånansvärt okänd, något som denna artikel vill råda bot på.

Även om inte upphovsmannen är särskilt känd idag, är det säkerligen många som känner igen hans hus som fram till nyligen var ett postkontor – trots att skyltarna nu skruvats ned, brevlådorna utanför flyttat och verksamheten har ersatts av något helt annat. Byggnaderna, i puts eller i gult eller rött tegel, har en dignitet utan att för den skull vara särskilt pampiga. Huvudentréerna är accentuerade, men det är ingen förkrossande lång väg fram till dörrarna. Byggnadernas läge kan idag te sig något avsidet, men ändå var posthus av det här slaget i sig centrumbildande, den gång då det begav sig.

Satsningarna på nya posthus under dessa decennier rönte uppmärksamhet, i dagspres-

Emilie Karlsmo, f. 1965, är lektor i konstvetenskap vid Uppsala universitet. Hennes specialisering är 1900-talets svenska offentliga arkitektur och konst, stadsplanering och bebyggelse.

sen liksom i de interna personaltidningarna. År 1938 stod nya Stockholm 12 på Kungsholmen klart, med Erik Lallerstedt som arkitekt. I en rundvandring som refererades i tidskriften *Postmannen* prisades hur det nya posthuset svarade mot såväl den moderna arbetsplatsens behov som mot allmänhetens önskemål. Posthuset var dock inte endast väl utrustat, utan också *stiltigt*. Här uppfattade skribenten en ny tendens:

”När man står här och ser ut över den stora lokalen, smyger sig den tanken alldeles osökt på en, att postverket numera verkligen går in för att framskapa stiltiga postkontor. Detta är också fullt i sin ordning. Ett postkontor bör vara snyggt och prydligt, ty allmänheten dömer gärna postverket efter dess lokaler. Med en liten travestering av ett ordspråk kan man säga, att postkontoren göra postverket.”

Stockholm 12, interiör. Foto: Postmuseum.

De avslutande orden är väl värda att stanna till vid – *postkontoren göra postverket*. De säger en hel del – om en dåtida roll som byggherre men också om självbilden. Man insåg tydligt att dessa byggnader var ansiktet utåt – mot allmänheten. Orden ger också ett intressant perspektiv på situationen idag, ett drygt årtionde in på 2000-talet. De trosvisa orden belyser en tid då Posten byggde för att svara mot växande behov: man byggde för framtiden.

En byggnadsepok i retrospektiv

Den här artikeln handlar om postkontor, ett statligt byggande som under några årtionden på 1900-talet satte sin tydliga prägel på Sverige, och som enligt mitt tycke inte riktigt har fått den uppmärksamhet det förtjänar i svensk arkitekturhistoria. Husen är utförda med stor omsorg, och de är väl värda ett studium. Syftet är här att söka tolka postkontorens utformning som svar på samtida behov, såväl praktiska som mera symboliska, just som tidningsrubrikens citat så väl fångar. Jag uppfattar postkontoret från de här åren som en komponent genom vilken staten markerade sin närvaro i samhället. Arkitekturens enhetlighet förstärker detta intryck; kassahallen var en av statens kontaktytor till medborgarna.

De här årtiondena, 1930-talet och två decennier framåt, var en tid som utmärktes av en alltjämt växande mängd brev och försändelser. Härtill kom en situation som innebar att nya uppgifter som rörde medborgarnas rättigheter och skyldigheter gentemot staten fördes till postverket. Samtidigt togs de första stegen i en omdaningsprocess, med betydelsen att Posten sökte sig från en identitet som myndighet till ett mera kundorienterat verk. Med den här redovisningen vill jag visa på betydelsen av dessa aspekter för postkontorens gestaltning. En ytterligare dimension är att de här byggnaderna tillkom i en tid då man mera talade om arkitekturens *funktioner* än om utseende och estetik. I samtida skriftligt material får man leta efter for-

muleringar som uttrycker sådana värden, och detta vare sig det är arkitekten själv eller byggherren som har hållit i pennan. Just därför ter det sig så viktigt att studera de här miljöerna och att just beskriva och sätta ord på husens kvaliteter och särdrag.

Interiörerna hyser idag andra verksamheter. Från tidigare skeden återstår fotografier, ritningar – och givetvis minnen. Genom att gå till dessa källor går det att teckna en berättelse om vad de här inrättningarna var för något, ett uppdrag som nästan kan te sig lite löjligt då "Posten" fram till för några år sedan var så självklart. Inte heller får Postens betydelse som en av landets största arbetsplatser här sin fördjupning. Mitt perspektiv är arkitekturhistorikerns. Jag är väl medveten om att det hos postfolk, och inte minst på det lokala planet, finns betydligt djupare kunskap om postkontoren, inte minst vad gäller frågor som bruk och vardag. De karakteriserande och kanske för många uppenbara förklaringarna är dock viktiga för förståelsen i ett bredare perspektiv, av postkontoret såsom ett stycke arkitekturhistoria. Ord och beskrivningar är viktiga, för annars riskerar de här husen att på sikt bli till svårtydda tecken i stadsrummet.

Borås 1: ett nytt ansikte

I samband med att det nya postkontoret Borås 1 stod klart på Torggatan år 1946, producerade generalpoststyrelsen en rikt illustrerad broschyr om dryga 30-talet sidor med titeln *Nytt ansikte i Boråsbilden*. I den inledande artikeln tecknas en historik över det lokala näringslivet. Hemslöjd, textilproduktion och gårdfarihandel, följt av modern industri och postorderhandel, får funktionen av betydelsefulla etapper på vägen mot det nya posthuset. Sveriges postala förhållanden flätas in i berättelsen; hur postmästaren länge hade postkontoret hemma hos sig, och hur postverket efter år 1900 börjat hyra lokaler åt alla de postkontor i landet, som inte var inrymda i det fåtal egna byggnader som postverket ägde.

Martin Gavlers presentation av Borås 1.

I Borås hade från år 1913 postkontoret varit inrymt i Telegrafverkets byggnad, vilken dock snart fick byggas till då pakettrafiken ökade avsevärt. Förhållanden fortsatte i trångboddhetens tecken. Lösningen blev den nya byggnad som nu – efter fördröjningar – stod klar. Huvudparten av broschyren innehåller ritningar, planer och fotografier. De senare visar Allmänhetens avdelning från olika vinklar; kassahallen med sina eleganta och ur praktisk synvinkel förskjutna kassadiskar, husets baksida med lastkaj och uppställd fordonspark. Allt fullkomligt skiner.

Broschyren väcker frågor. Till vem var den riktad? Måhända främst till hyresgästerna i huset som varit med om att bekosta broschyren genom annonser längst bak. Ägnades den något större intresse av stadens invånare, eller var det en produkt som snabbt slängdes? I så fall sparades kanske förteckningarna med uppgifter om de olika postkontorens öppettider, om brevlådornas adresser och uppgifter om senaste tömning, och om var man kunde köpa frimärken i staden. Dessa frågetecken hindrar inte att man så att säga ska ta broschyren på orden: det är lätt att konstatera den sorts effektfulla dramaturgi som åstadkoms i text och bild: från hantverk till storskalig produktion fast med det textila närings-

fånget som kontinuitet. Men också en resa från postalt undermåliga förhållanden till moderna.

Det är också värt att stanna till vid hur utsökt formgiven broschyren är, och reflektera över den tid och omsorg som lagts ned. Fotografierna, tagna enkom för detta syfte, gör rättvisa åt husets alla kvaliteter och funktioner, åt material och blänkande ytor. Hela anslaget var dock Martin Gavlers (1915-1986), grafisk formgivare och lärare vid Konstfack i Stockholm. Under ett par decennier gav denne form åt postverkets trycksaker. Kombinationen av i förstone oväntade men i själva verket sofistikerade färgmöten var något av Gavlers signum: det lejongula anslaget går igen i hela häftet, på insidan av pärmen är den fond till ett raffinerat mönster bestående av posthornet och kronan tillsammans med stadsvapnets ullsaxar. På omslaget balanseras posthusets gula gavel av ett horisontellt himmelsfält i turkos. Stadens silhuett av kända byggnader speglas i husets långsida. I kavalkaden av byggnader återfinns stadens båda kyrkor och stadshuset, men också fabriker och skorstenar. Genom kompositionen blir posthuset den största byggnaden, och budskapet känns tydligt: det nya posthuset är mål för folkströmmar, en naturlig del i stadens väv, redan nav och landmärke.

I broschyren omnämns byggnadens arkitekt, Lars-Erik Lallerstedt, i endast en mening som ”ung stockholmsarkitekt” med några tidigare uppdrag för postverket på verkslistan, bland annat Bangårdspostkontoret i Stockholm. Att generalpoststyrelsen i ett forum som detta inte var mera utförlig än så är inte märkligt. Något annat hade knappast varit att förvänta, detta var inte ”konstnärssarkitekternas” epok. I arkitekturpresentationer överlag från de här åren är det byggnadernas innehåll och funktioner som står i fokus; upphovspersonen fick oftast betydligt mindre plats än uppdragsgivaren. Inte heller sades i den påkostade broschyren särskilt mycket om hur det nya posthuset såg ut eller hur det var gestaltat. Säkerligen gjorde

Vykort med Borås 1. Ur Postmuseums samlingar.

alla fotografier och den sakliga informationen om olika utrymmen och finesser sådan karakteristisk onödig. Men vad var det då för byggnad som stod färdig i Borås? Vad kan posthuset berätta om den tid då det uppfördes?

Representativt men måttfullt

Verklighetens posthus i Borås var inte lika iögonfallande som i Martin Gavlers framställning. Men även om man långt ifrån hejdar sig inför det gula tegelhuset, kan nog byggnaden omedvetet kännas igen som "offentlig". Långsidan är hela 21 fönsteraxlar lång. Fönsterradens repetitiva upprepning ger nästan en effekt av abstraherad portik. Till denna byggnadskropp är ett hus med kvadratisk plan kopplat. I mötet dem emellan skapas en yta som på en gång markerar byggnadens betydelse i egenskap av "förplats" samtidigt som den rymmer folk och flöde. På väggen ovanför signalerade neonskyltar ytterligare husets funktion. Härutöver markerades byggnadens representativa betydelse genom constellationen balkong och flaggstång. Anordningen är dock ett svagt eko av hur i en äldre tid endast officiella byggnader flaggade, inrättningar vars arkitektoniska gestaltningar vanligen utgick från symmetri med till exempel den centralt placerade balkongen eller porten som riktmärken. Den asymmetriskt

placerade balkongen – en smal fransk dito – till vilken flaggstången är fästad ter sig i jämförelse teckenartad. Likafullt antyds byggnadens betydelse.

Posthuset i Borås är ett tidstypiskt exempel på en nedtonad arkitektur. Funktionalismen och samtida klassicerande arkitektur i Tyskland hade på olika sätt visat vägen, den ena som föredöme, den andra som avskräckande exempel. Här i Sverige skulle det tillkomma en rad offentliga byggnader: bibliotek, skolor och stadshus för att nämna några. Samtliga var byggnader som krävde ett visst mått av representativitet. Men hur skulle detta uttryckas i en tid som skydde det uppenbart monumentala? Ofta fick byggnadernas främsta funktion också ge arkitektoniskt uttryck: aulan, sessionssalen eller som här kassahallen markerades exteriört, och givetvis betonades också entrén. På så vis kvarstod tydligheten, men det skedde utan några större åthävor.

Just vad gällde duon flaggstång och balkong skulle den bli en trogen följeslagare de följande åren i de postkontor som Lallerstedts arkitektkontor ritade. Något specifikt rum eller utrymme fanns emellertid inte därinnanför, så till exempel i Hägersten, med byggnadsåret 1948, var det brevbärraravdelningen som var inrymd i hörnlokalen en trappa upp. Man kan kanske tycka att den strama balkongfronten med sin höga flaggstång stod i bjärt kontrast till den väl så

prosaiska verksamheten innanför. Genom anslaget, på en gång officiellt, försynt och dekorativt kan man säga att de nya posthusen skickade en hälsning till sin betydligt mer kända släkting. Så hade också centralposthuset i Stockholm, ritat av Ferdinand Boberg och invigt 1903, utöver sin dekorativa ornamentik också innefattat en balkong och flaggstång, fast här på byggnadens mittorn ovanför huvudentrén.

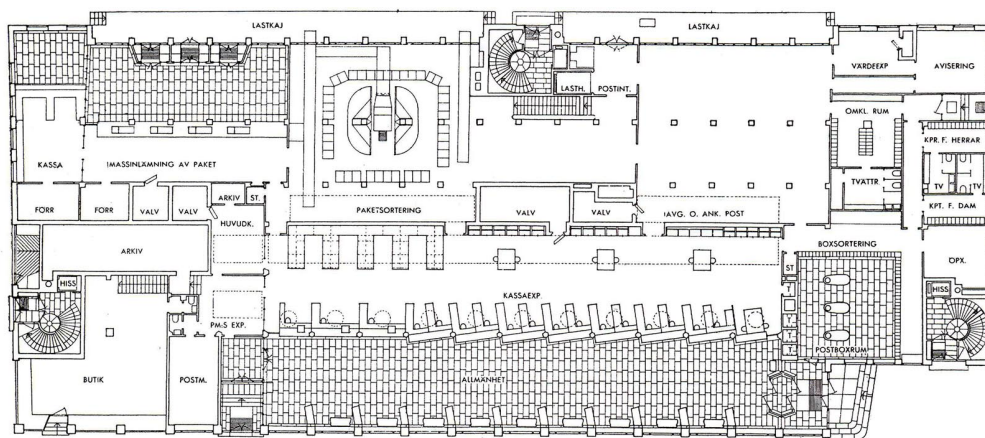
Den näst största pakettrafiken i landet

I en artikel i *Byggmästaren* år 1947 på temat "Posten bygger" och med det nya borås-kontoret som utförligt beskrivet och illustrerat exempel, framhöll Lars-Erik Lallerstedt hur uppgiften att bygga ett posthus måste utgå från lokala förhållanden. Att uppförandet av posthus runt om i landet uppmärksammades i det som måste betecknas som arkitekternas viktigaste organ är inte konstigt, de senaste åren hade byggandet i Sverige varit allt annat än stabilt. Det hade rått brist på både arbetsfolk och byggmaterial, men stundom hade också arbetslösheten varit hög och beredskapsarbeten måst ordnas. Också de följande åren skulle det stundom råda brist på såväl arbetskraft som material. Postens många projekt runt om i landet var med andra ord ett undantag, varför *Byggmästaren* ägnade det en tematisk fördjupning.

Åter till Lallerstedt. Just i Borås betydde omständigheterna postorder. Kontoret hade

vid invigningen den största pakettrafiken i landet, näst efter bangårdspostkontoret i Stockholm. Postorderhanteringen var också ett skäl till det stora antalet postboxar, hela 700 stycken. Dessa fanns i ett särskilt rum strax till höger om huvudentrén. På så vis skulle företag och privatpersoner som hyrde boxar kunna hämta sin post också när det egentliga postkontoret var stängt. Arkitektens ord leder oss vidare till ett studium av planlösningen. För så kallad massinlämning av paket fanns tre särskilda kassor, vilka nåddes via en separat entré från Postgatan på baksidan. Det framgår vidare att postmästarens expedition nåddes från långsidans entré, detta var också en sidosingång till den stora kassahallen; i Gavlers omslagsbild ovan markerade den muntra raden av människor på väg till posthuset vägen till denna ingång på husets långsida.

För gemene man var det nog "Allmänhetens avdelning", eller kassahallen, som var målet. Den var försedd med inte färre än 19 kassor ("8 för penningrörelsen, 6 för brev-rörelsen, 3 för paketrörelsen och 2 för upplysningstjänsten"), höga skrivpulpeter, och några sittplatser längs med ena fönsterväggen. Omsorgen om gedigna material är slående. Det 40 gånger 15 meter stora rummet var avdelat med en rad gröna pelare, den sicksackformade diskens material var omväxlande i grön kolmårdsmarmor och vit ekebergsmarmor, golvet var i kalksten. Lika påfallande är omsorgen om det praktiska, ut-

Plan av bottenvåningen. Skala 1:400.

Plan över Borås 1. Ur tidskriften *Byggmästaren* 1947.

Borås 1, interiör. Foto: Postmuseum.

formningen av disken har redan nämnts. Arbetsutrymmena innanför disken var ljusa, och olika typer av rembanor och transportsystem skulle underlätta pakethanteringen. En trappa upp var den rymliga brevbärarexpeditionen och brevsorteringen inrymd, anpassad för ett 80-tal brevbärare. I källaren fanns två skyddsrum. Omsorgen inbegrep också brukarna; i skriften från posthusets invigning kommenterades pulpeternas placering vid fönstren; man stod alltså upp när man använde dessa. Härigenom hade den skrivande alltid vänsterbelysning. De små nätta sofforna, slutligen, tänktes ”göra den ibland oundvikliga väntetiden lättare”.

Som så ofta skulle bli fallet då ett nytt postkontor stod klart, fanns det utrymme att växa. I väntan på postverkets ytterligare expansion, skriver Lallerstedt i sin kommentar, hyrdes de lokaler som inte behövdes för verksamheten ut för kontors- och affärsändamål. Det var nog inte svårt att hitta hyresgäster: de nya posthusen i landet placerades just i lägen nära affärer och centrumbebyggelse, och inte längre i anslutning som förut till järnvägskommunikationerna.

Vad som givetvis blomstrade i Borås var postorderhandeln. År 1940 hade det totala antalet expedierade paket legat på 950.000.

Vid årtiondets slut fanns tio stora och ett fyrtiotal mindre postorderfirmor. Med mellankrigstidens tillväxt inom konfektionsindustrin skulle ökningen bli enorm: 1960 skickades tre miljoner postorderpaket från Borås. För postkontorets del blev förhållandena ohållbara, och en ny sorteringscentral skulle invigas våren 1966, alltså bara 20 år efter det att postkontoret stått nytt.

Anledningen till att vi så länge uppehållit oss i Borås 1 är att exemplet fungerar så utomordentligt väl som typexempel. Boråskontorets alla finesser vittnar om hur man satsade stort när det byggdes nytt. Ändamålsenligheten var ett ledord, men det skulle vara med stil! I vissa enskildheter kan omtanken synas gränsa till snusförnuft, som exemplet ovan rörande kundernas skrivmiljö. Det handlade ju trots allt om en syssla som utfördes en kort stund; när man tar del av bilddokumentationen av kontoret – flera fotografier finns i Postmuseums arkiv – förstår man att gardiner fick skydda för det ibland starka solljuset. Att omsorgen om de anställda när det gällde hygien, trevnad och just ljus, också är tydligt, det framkommer både i text och i bild, särskilt i broschyren.

Slående är också hur självklart Posten planerade för en framtid och verksamhet som enbart kunde expandera, helt följdriktigt med tanke på hur händelseutvecklingen sett ut hittills. Inför fotografiet med raden av kassor måste man fråga om alla någonsin var bemannade samtidigt. Men trots den omfattande broschyren – särskilt mycket får vi inte veta om arkitektur och utformning. Härigenom aktualiseras också en tidstypisk tystnad om gestaltning, som står i viss kontrast till den omsorgsfullt välordnade och skinande byggnad som stod klar för användning. Denna fåordighet delades också av arkitekten, men så var inte heller den färdiga byggnaden dennes egen ”skapelse”. Så vem var det egentligen som byggde, och varför var posthus en så angelägen uppgift?

Postverket och posthusbygget

Låt oss nu backa något. I ett längre perspek-

Stockholm 12. Foto: Postmuseum.

tiv var postverkets roll som fastighetsägare eller byggherre inte alls något självklart. Också det ”specifika” posthuset är en tämligen sen företeelse i verkets långa historia. Då funktionen under 1800-talets lopp började lämna postmästarens bostad, hyrdes lokaler av olika slag och omfattning. Som framgått ovan, delade Posten i Borås under några årtionden lokaler med Telegrafverket. Så såg det ut på många håll i landet. I de städer där det fanns ett riksbankshus förekom det också att Posten inrymdes här.

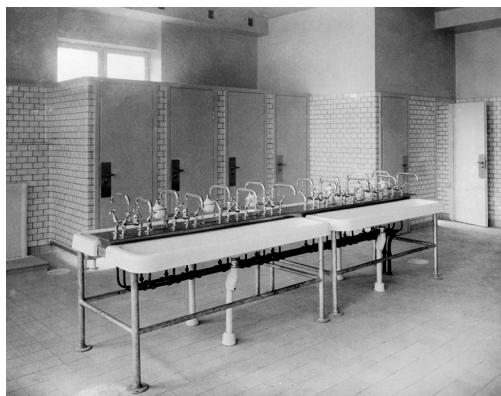
En uppgift som historikern Hans Hellström har sammanställt för år 1910 i boken *Postens byggnader genom tiderna* illustrerar väl förhållandena: då ägde postverket 20 egna fastigheter. Siffran skall ställas mot de 3.268 byggnader som samtidigt hyrdes. De tre centralposthusen i landet som postverket stod som byggherre till var viktiga byggnader för sin tid både vad gäller omfattning, funktioner och betydelse som landmärken. Posthusen i Stockholm och i Malmö var båda ritade av Ferdinand Boberg, invigda år 1903 respektive 1906, och det i Göteborg från 1925 hade Ernst Torulf som arkitekt. Dessa byggnader var dock något helt annat än vanliga posthus; de var stora komplex med säte för direktionen på regional nivå – så rymde till exempel centralposthuset i Stockholm också

generalpoststyrelsen och frimärkstryckeriet. I detta sammanhang måste också påpekas att förhyrningen alltid har dominerat, för detta har inte minst Postens föränderliga verksamhet talat, med behov av olika typer av lokaler.

Under 1900-talets första årtionden byggde postverket ett fåtal posthus i egen regi, men de var så få att man knappast kan tala om utbildandet av en ”typ”. Några av dessa uppdrag gick till professor Erik Lallerstedt, vilken vid samma tidpunkt ofta också anlätades för riksbankshusprojekt i landet. Några år in på 1930-talet skedde en förändring i omfattning. Denna märktes först i Stockholm. Erik Lallerstedt fick nu i uppdrag att rita tre posthus på malmarna. Genom stadens expansion hade det blivit nödvändigt att bilda nya brevbäringsområden; tidigare hade all post utgått från Stockholm 1, det vill säga centralposthuset på Vasagatan i Stockholm. Ett av dessa var nya Stockholm 12 på Fridhems-gatan i Kungsholmen, ett fritt liggande lamellhus i ljus puts med glasade partier. Det kan vara värt att något stanna till vid detta exempel.

Det var alltså detta posthus som hade rönt ett sådant positivt mottagande i *Postmannen* då det stod klart för invigning år 1938, citerat inledningsvis. Stockholm 12 hade tidigare

haft adressen Tegnérsgatan 8, i Vasastan och senare på Kungsholmen, men detta hus hade uppförts för sitt ändamål att fungera som post. Genom sin betydande del av byggnadsvolymen för hanteringen av brev, belägen en trappa upp, krävdes ju också helt andra ytor än tidigare hyrda kontor. Den tidigare citerade anmälarer kommenterade det moderna formspråket och den ljusa kassahallen, men i artikeln uppmärksammades också det väl-ordnade tvättrummet, vilket också illustrerades med fotografi. Att en sådan aspekt var viktig är inte något konstigt, så var också lä-

Stockholm 12, tvättrummet. Foto: Postmuseum.

sarna företrädesvis brevbärare. I vår tid kan det dock vara värt att ställa den uppmärksamhet som ägnades de hygieniska förhållandena mot faktiska siffror: år 1935 saknade omkring 85% av bostäderna i landet eget badrum. Man kan nog föreställa sig att det fanns många brevbärare runt om i Sverige, i takt med att de nya posthusen byggdes, som i det här avseendet hade bättre standard på sin arbetsplats än hemma. Utan att överdriva innebar de nya posthusen en hel rad moderniteter.

1940-talet: en poströrelse på frammarsch

1940- och 50-talens posthusbyggande var av en helt annan omfattning än tidigare. Som Hans Hellström har visat, dominerade alltså förhyrningen, men nybyggnationen i egen regi var påfallande. Många av dessa var huvudpostkontor med sina allt komplexare

funktioner. De rymde samtliga postala funktioner, vanligen med kassaexpedition och administration i bottenvåningen samt brevbäring och sortering en trappa upp. Uppdraget skulle så gott som uteslutande gå till Lars-Erik Lallerstedt. Denne arbetade åren igenom på konsultbasis, men han uppfattades och behandlades utan tvekan som postverkets arkitekt.

Utöver de nya hus som projekterades, svarade Lallerstedts arkitektkontor också för ombyggnader och inredningar, där inte minst utarbetandet av säkra men samtidigt kundvänliga och ergonomiskt anpassade kassadiskar var en ständig fråga och uppgifter för arkitekter. Byggprojektet utgick från postverkets intendentsavdelning, och Byggnadsstyrelsen stod som byggherre. Den första delen av processen bestod i framtagandet av program, vilket var resultatet av intendentsavdelningens och arkitektens samarbete med postdirektionen och postmästaren på orten, liksom med personalorganisationerna. Därefter upprättade arkitekten förslaget, projektet justerades och stämades av kontinuerligt, parallellt som det prövades och fastställdes i de gängse instanserna. Det kunde dröja åtskilliga år innan det nya posthuset stod klart.

När kriget bröt ut stod postverket inför en speciell situation. Det var uppenbart att "poströrelsen" bara skulle öka i omfattning. Posten var trångbodd på de flesta håll i landet, och läget uppfattades som akut. Byggnaderna ute i landet skulle dock under lång tid framöver präglas av osäkerhet. Uppförandet av bostäder och arbetsplatser gavs företräde. Det rådde brist på såväl byggnadsmaterial som arbetskraft, och ända in på 1950-talet skulle det krävas byggnadstillstånd för att sätta igång ett bygge, trots att kanske såväl bygghandlingarna som ekonomin var klara. En jämförelse kan här göras med byggandet av kyrkor, vilket under lång tid låg nere på grund av byggnadsregleringarna, följden av den länge rådande bristen på material och arbetskraft. Då dessa släpptes och ett intensivt uppförande av kyrkor kom igång på 1950-talets slut var det som om en fördämning brast. Men trots de rådande osäkerheter-

na överlag kunde postverket genom statsmakternas ingripande genomföra ett omfattande byggnadsprogram, och detta genom att utverka att en del gjordes i form av beredskapsarbeten.

I det allra första numret av *PS* år 1946, den samtida tidskriften för postpersonalen, informerades om avslutade och pågående posthusprojekt. Tidskriften var en satsning att nå Postens samtliga personalgrupper och söka komma bort från den sedvanliga uppdelningen i olika yrkeskategorier och hierarkier. De nya posthusen var just ett aktuellt ämne som också kunde väcka intresse för en nationell läsekrets. Under åren 1939-1945 hade följande byggen realiserats: det nya bangårdskontoret i Stockholm, nya posthus i Borgholm, Borås, Enköping, Helsingborg, Majorna i Göteborg, Karlskrona, Kristinehamn, Råda, Sandviken, Växjö och Östersund. Om- och tillbyggnader var på gång i Malmö, Uddevalla och Umeå. I den nära framtiden fanns byggnadsprojekt i Arvika, Huskvarna, Kalmar, Karlstad, Köping, Skellefteå och Sala, och i Stockholm planerades nya brevbärarpostkontor i Bromma, Hägersten och Johanneshov. Blotta uppräknningen av orter, små som stora, i norr och i söder, liksom poströrelser av olika omfattning, ger en bild av ett land på frammarsch – och där Posten var en viktig kugge.

Posthusen från de här åren kan uppfattas som varianter på ett och samma tema, som uttryck för ett *Corporate Identity*-tänkande – långt innan detta var ett ord använt i Sverige. Enhetligheten i framtoning, material och som vi kommer att se också i kassahallarnas gestaltning kunde ge vid handen att det handlade om att åstadkomma ett typhus. För detta var de lokala förhållandena dock alltför varierande och de måste noggrant analyseras i varje fall, hade Lallerstedt understrukit i sin presentation av Borås 1.

En artikel i *Byggmästaren* några år tidigare, från 1942, av byråchefen vid postverkets intendentsavdelning Josef Andrée, och alltså central aktör i beställarledet, kastar ljus på de krav som ställdes på det moderna postkontoret. Denne tryckte särskilt på att ”koordinat-

Invigningen av det nya posthuset i Borås, den 26 maj 1946. Från vänster postmästare G.A. Sandberg, generaldirektör A. Örne, postdirektör T. Wennqvist, byråchef J. Andrée och arkitekt L.E. Lallerstedt.

Foto: Postmuseum.

tionen” mellan de sinsemellan olika uppgifterna ”måste lösas”. Denna samordning var ett krav för att ”Postverkets mångsyssleri” skulle fungera så väl som möjligt. Som exempel på bredden anförde han ”allmänhetens betjäning av olika slag” och vidare ”rum för avgående och ankommande poster”, ”utrymmen för brevbärare och övrig personal”, kassavalv och boxrum. Allt tydde på att penningomsättningen skulle fortsätta att öka, betonade Andrée, och fortsatta studier av postkassornas utformning var därför en angelägen fråga.

Med hänvisning till just säkerheten skulle vidare all övrig ”inre trafik” vara separerad från kassorna. Postmästaren skulle i egenskap av arbetsledare lätt kunna ingripa om så behövdes; dennes expedition skulle också vara lätt tillgänglig för allmänheten. Alla dessa aspekter måste beaktas i arbetet med planlösningen, vilken var av största betydelse i varje posthusprojekt. Helst skulle arbetet på kontoret kunna utföras ”på löpande band”. Byråchefen missade inte heller betydelsen av goda hygieniska förhållanden för de anställda, då ”ett motsatt förhållande skulle grundlägga osäkerhet i arbetet och innebära missriktad sparsamhet”. Formuleringarna anger tydligt sin tid, frågan om arbetsbesparande steg och rörelser var ju på modet vare sig det gällde arbetsplatser eller utformning av bostäder, men de var inte minst relevanta när det kom till arbetet vid postkontoret.

Andrées ord om postkontorets uppgifter kan läsas samtidigt som vi studerar Boråskontorets planlösning, samtliga aspekter ovan finns där beaktade. Vi kan till exempel följa hur smidigt de interna kommunikationerna måste ha fungerat så att säga bakom kulisserna, samtidigt som de penninghanterande kassorna var avskilda. Postmästaren kunde genom expeditionens placering utan svårighet ta emot en besökande allmänhet, (eller *kunder* för att tala med postverkets försök att förändra nomenklaturen och verka för en mera serviceinriktad attityd), samtidigt som han kunde följa arbetet i kassahallen: "Maskinen posthuset" för att travestera Le Corbusier.

Men på samma vis som denne inte hade menat att människan i sitt boende skulle underkasta sig maskinen utan tvärtom att bostaden skulle *tjāna* människan, kan det moderna posthuset som det nu kom att utformas uppfattas just så. För aktörer som Andrée och Lallerstedt var arkitekturen ett redskap. Som alla andra moderna byggnadsuppgifter måste ett posthus byggas inifrån och ut. Rätt tillämpad skulle arkitekturen också kunna bidra till att postkontoret blev maximalt arbetsbesparande och att det i detalj svarade mot behoven. Detta var också skälet till att postverket nu i allt högre grad måste bygga i egen regi, menade Josef Andrée:

"Härigenom erhåller man möjlighet att för posttrafiken taga i anspråk lokaler, som äro tjänliga just för det aktuella lokalbehovet, och även vidtaga åtgärder för mötande av framtida krav på ökade lokalutrymmen."

Postverket såg således framför sig en framtid som formulerades av expansion. Hur ska vi förstå detta, och vad kunde ett sådant scenario ställa för krav på det moderna posthuset?

Postens mångsyssleri

För mig som är född på 1960-talets mitt, klingar formuleringarna ovan om "mångsyssleriet" märkligt välbekant. Inte för att jag som barn hade en aning om omfattningen av alla de viktiga ärenden som klarades av

där vid postdisken, än mindre anade jag vad som hände där innanför. Titeln postmästare hade jag nog aldrig hört. Men att postkontoret var en plats för allehanda ärenden var för mig självklart. För många i min generation var också de förändringar som posten genomgick för dryga tiotalet år sedan då först hanteringen av brev och försändelser respektive kassaärenden skildes åt, och sedan de hemtama posthusen som "försvann", något dramatiskt och närmast överkligt.

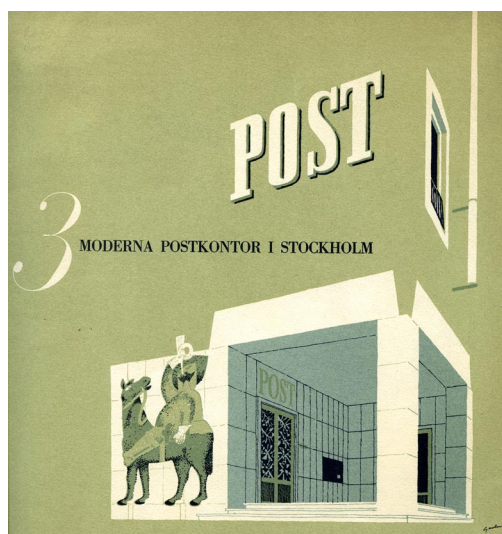
Ekonomhistorikern Mats Bladhs påpekande att man inte kan tala om någon "naturlig" Post kan förefalla överflödig, men är värd att stanna till vid. Bladhs forskning *Posten, staten och informationssambället* från 1999 var en rapport i Kommunikationsforskningsberedningen. Ju fler tjänster som erbjudits vid postkontoren, argumenterar Bladh, desto mera har också dessa tjänster kommit att betraktas som liktydigt med "Post". Påpekan- det är viktigt att ta i beaktande då man rekapitulerar alla de förändringar som Posten genomgått, både århundradena igenom men också i en samtid. Så betraktat kan till exempel dagens Post i närbutiken eller bensinstationen ses som att cirkeln har slutits; i Postens långa historia har ju det särskilda posthuset hört till undantagen – bara för att ta ett exempel.

Under 1900-talet blev Posten en central del i samhället. Det är tydligt hur modernitet och välfärdsstat gick hand i hand, och hur ärenden, tjänster och transaktioner passerade just postkontorens kassaluckor. Införandet av Postsparbanken år 1884 hade varit i linje med en internationell händelseutveckling och en viktig bakgrund till hur det snart kom att bli självklart att Posten också hanterade pengar, införandet av postgirot år 1925 likaså. Som ett axplock kan väljas några händelser: 1914 började de första folkpensionerna betalas ut på Posten, från år 1918 effek- tuerades den så kallade kronoskatteupp- börderna via Posten och från samma år började man sälja premieobligationer. Från år 1926 betalades radiolicenserna in på Posten; poströstning har förekommit sedan 1942. År

1947 infördes barnbidraget; året därefter var det på Posten som delgivning i mål och ärenden vid domstol förmedlades.

Bladhs poäng är att alla dessa funktioner inte har haft något slags essentiellt samband med Posten. Men det var hit till Posten de kom att lokaliseras, genom postkontorens geografiska förgrening. Det var också "lätt" för ägaren staten att allteftersom pålägga postverket en rad uppgifter som hörde samman med medborgarens skyldigheter och rättigheter gentemot staten.

År 1951 höll Lars-Erik Lallerstedt ett föredrag vid Nordiska postmötet. Mötet var förlagt till Stockholm, en händelse som för övrigt föranledde generalpoststyrelsen att ge ut en väl illustrerad och utförlig skrift med

titeln *3 moderna postkontor i Stockholm: Bromma, Hägersten, Johannesbo*, samtliga prov på nyli- gen avslutade posthusprojekt ritade av Lallerstedts arkitektkontor. Föredraget hette "Postlokaler och deras inredning". Som en bakgrund till de svenska förhållandena gjorde arkitekten inledningsvis en uppräknig av alla de 21 "rörelsegrenar" som de svenska postanstalterna skulle sköta. Den nordiska närvaron motiverade listan: enligt de uppgifter Lallerstedt fått var Postens uppgifter vare sig i Danmark eller i Finland och i någon mån inte heller i Norge fullt så "mångskiftande"

som i Sverige. För oss i en senare tid blir förteckningen värdefull som ögonblicksbild av vad "postens arkitekt" hade att ta hänsyn till, och jag redovisar den därför i dess helhet. Ett postkontor hanterade enligt Lallerstedts föredrag följande uppgifter:

1. Utväxling av brevfräsändelser (brev, kortbrev, brevkort, korsband, och i förbindelse med vissa förekommande länder småpaket)
2. Paket
3. Postanvisningar (vanliga och telegram postanvisningar)
4. Inkassering
5. Tidningsabonnemang
6. Postgiroörelse (girering, in- och utbetalningskort, inbetalningstelegram)
7. Sparbanksörelse (postsparbank)
8. Försäljning av statsstämplar (stämpelmärken)
9. Uppbörd av skatt samt förmedling av vissa periodiska utbetalningar
10. Försäljning av nordiska postreskreditiv
11. Assurans
12. Rekommendation
13. Postförskott
14. Utbetalning av folkpensioner
15. Utbetalning av barnbidrag
16. Försäljning av radiolicenser
17. Försäljning av Svenska Statens sparobligationer
18. Inlösen av räntekuponger för Svenska Statens försvarslån
19. I viss utsträckning mottagande av röstsedlar vid val till riksdagens andra kammar och vid kommunala val
20. Viss speciell upplysningsverksamhet, så som utländska posttaxor, vissa slags resor och godsbefordran

En annan ögonblicksbild får vi från den presskonferens som generalpoststyrelsen hade hållit några år tidigare i samband med en förestående s.k. good-will-kampanj i landets dagstidningar under våren 1948, och som refererades i *PS*. Syftet var att lära allmänheten "bättre postvanor", att de skulle vara

införstådda med när arbetsbelastningen var som störst, såsom vid till exempel månads-skiften och veckoslut, och därför planera sina besök till veckans så kallade vänligare dagar. Ett annat syfte var att inskräpa vikten av att skaffa sig legitimation, och att denna skulle finnas till hands utan anmodan. Vid presskonferensen fick de inbjudna journalisterna inledningsvis ta del av den nyttillträdde generaldirektören Erik Swartlings lägesbeskrivning. Sedan 1939 hade poströrelsen svällt betydligt, men den största förändringen låg i alla de nya arbetsuppgifter som tillförts verket, något som lät sig väl översättas till siffror: 80% av källskatteuppbörden gick genom postverket, 915.000 barnbidrag betalades ut varje kvartal till ett belopp av 104 miljoner kronor, och de nya folkpensionsanvisningarna uppgick till i runda tal 650.000 i månaden. De nya uppgifterna krävde såväl nya lokaler som större personalstyrka:

”Ökat arbete kräver större lokaler och mera personal. Nya och större lokaler har vi också kunnat bygga men inte alls i den utsträckning, som skulle behövas. Det är ju välkända faktorer som därvid spelat in. Trångboddheten är därför ganska besvärande på många postanstalter. Också i fråga om personalanskaffning har vi kommit på efterkälken, beroende dels på den allmänna brist på arbetskraft, som kännetecknat marknaden på senare år, dels på svårigheterna att utbilda erforderligt antal elever.”

Det var detta växande samhällsuppdrag som förelåg då posthusen byggdes. Frågan är om man rentav skulle kunna antyda något slags växelverkan, formulerad ungefär som så att när dessa hus ”väl fanns”, så kunde de fyllas med ytterligare funktioner? Man kan i varje fall konstatera att uppförandet av nya posthus hade varit en minst sagt angelägen fråga, och att de behov de skulle svara mot talade för en fortsatt expansion. Vad gällde personal var framtidsutsikterna mera dystra. Alla de 19 kassorna i Boråskontorets kassahall blev kanske aldrig någonsin samtidigt bemannade, men den långa raden av kassor var inte på något vis osannolik med tanke på postens alla nya uppgifter.

Måttfullt men gediget

Under en kort räcka av år stod alltså en rad nya posthus klara för invigning i landet. Från vare sig Postens sida, eller arkitektens, sades föga om byggnader och rum i estetisk bemärkelse. Detta delar posthusen med andra offentliga byggnader: trots stundtals restriktioner i byggsektorn såg tiden stora satsningar på byggande av till exempel bibliotek, simhallar, skolor och stadshus. Dessa nya hus måste ha gjort intryck på stadsborna – stundom framkommer också detta i dagstidningarnas kommentarer – men från mera officiellt håll uttrycktes sällan något om utseende eller kvaliteter.

I sin egenskap av materialiserad samhällsfunktion utskiljer sig posthusen från de här åren runt andra världskriget genom sin påfallande enhetlighet. Huruvida detta handlade om ett avsiktligt igenkänningstecken eller enbart om rationalism ter sig mindre relevant. De uttalade formuleringarna – de är som sagt inte många men de finns – åberopade måttfullhet. Postverket, hade Josef André klargjort år 1942, skulle i egenskap av affärsdrivande verk inte ”ikläda sig större kostnader för sina lokaler än som förhållandena kräva” – kanske en nog så svår hållning då uppgifterna endast tycktes svåra? Till skillnad från andra samtida byggnadsuppgifter som hade kommunala eller privata byggherrar, och där man ibland kunde räkna in donationer och dylikt i kalkylerna, gällde det att väl hushålla med de statliga medlen. Inga onödigheter således, dock skulle stor noggrannhet ägnas valet av beständiga och underhållsfria material ”ty den som köper dyrt köper billigt”. Dessa ord i återhållsamhetens tecken kan dock synas stå i viss kontrast till de – stundtals – praktfulla hus som byggdes. Staten byggde kanske inte för evigheten men väl med sikte på framtiden.

Moderna tider

Posthuset låter sig med fördel följas som exponent för arkitekturens strömningar. Erik Lallerstedts tidigare beskrivna posthus på Kungsholmen i Stockholm från år 1938 hade

tidsenligt varit utformat som ett lamellhus. Mötet mellan byggnad och gata hade drag av rådande ideal om ”hus i park”, just som i de nya bostadsområden som vuxit upp på Kungsholmen de här åren. Kassahallen visade ett luftigt, sakligt rum, ljus putsade väggar och mycket glas. Det slags funktionalism som detta posthus gav prov på skulle snart kritiseras för att vara alldeles för stram och kylig. Under 1940-talet skulle formerna bli lite mera slutna och robusta, med en förkärlek för material som uppfattades som mera organiska och med varm textur: puts av grövre art eller diskret mönstrad med ristningar, och favoritmaterialet tegel. Krigsårens materialbrist på bland annat järn talade också för en annan byggteknik än konstruktioner i stål och betong. Med sitt gula tegel utgör Borås 1 invigt år 1946 ett gott prov på samtida ideal: diskret men genom sin gedigenhet väl så representativt. Man kan också notera infogningen i kvartersbebyggelse, också detta uttryck för en annan stadsplanering än tiotalet år tidigare – även om här givetvis måste understrykas att betingelserna såg annorlunda ut inne i centrala Borås än på Kungsholmen i Stockholm. Den nya tiden innefattade dock något mycket större än arkitekturstilarna. De nya postkontoren innebar offentliga rum med dimensioner och kvaliteter av ett delvis nytt slag.

Hus för beständighet och framtid

Går det att uppfatta de nya postkontor som under en kort räcka av år stod klara runt om

Kalmar 1. Foto: Postmuseum.

i landet som landmärken? Kanske är det att ta ett alltför stort ord i sin mun, men inför följande svit, de tre ”ettorna” i Kalmar, Eskilstuna och Luleå med invigningsåren 1947, 1952 respektive 1953 är det inte utan att man undrar vad de här inrättningarna kan ha gjort för intryck en gång då de stod nya. Likheterna är inte alltid uppenbara – ett gemensamt drag skulle i så fall vara att det i förstone inte rör sig om några intagande hus. Byggnadskropparna är tämligen slutna med de stora kassahallarna som ”motiv”, och med entrén tydligt markerad. Det stora komplexet i Kalmar ger genom sin uppdelning i tre volymer – den låga entrébyggnaden, den dominerande kassahallen med sin något egenar-

Eskilstuna 1. Foto: Postmuseum.

tade takpåbyggnad, och ett trevåningshus i form av ett rätblock för kontorsändamål – ett intryck av att vara mindre omfattande än vad det är i verkligheten. Eskilstuna 1 kunde nog uppfattas som en låg byggnad, två våningar hög och med ingången förlagd innanför pelare i betong, men genom att byggnaden sträcker sig ett helt kvarter tar posthuset gatupartiet i besittning. I Luleå reste sig däremot den slutna kassahallen med sitt välvda tak högt över den låga och asymmetriskt förskjutna entrébyggnaden. Just så här kunde monumentalitet verka i en tid som inte ville använda sig av de stora åthävarna, genom ett spel mellan volymer och förskjutningar.

Det är vid inträdet i kassahallen i Kalmar som man känner igen Lars-Erik Lallerstedts

Kalmar 1, interiör. Foto: Postmuseum.

signum. Planformen är huvudsakligen kvadratisk, och rummet är påfallande stort och luftigt. Detta är något helt annat än den avlånga kassahallen i Borås. Det är tydligt att arkitekten nu funnit ett grepp som han där efter återanvänder. Planformen innebar att disken löpte som ett ”u” eller ”hästskolikt” – en närmast poetisk omskrivning för att vara Lallerstedt. Motiveringen var dock högst praktisk: härigenom skulle risken att köerna skar in i varandra minimeras. I Kalmar mätte rummet 20×22 meter, och det var utformat utan bärande stöd, vilket innebar att sikten var fri, och ljuset kunde flöda tack vare taklanterninen – detta var också de egenskaper som arkitekten uppehöll sig vid i sin presentation. Skälen hänvisade till nytta, men givetvis handlade det också om gestaltning; de rymder som öppnar gör intryck också idag. De stora volymerna var dock inte enbart av godo. I sitt föredrag om postlokalernas inredning på Nordiska postföreningsmötet uppehöll sig Lallerstedt vid akustiken i de nya kontoren, hur ljuden med hjälp av trä och plattor skulle dämpas – en viktig fråga både för brukare och anställda. Kontoret i Eskilstuna hade plats för 80 brevbärare våningen ovanför den enorma kassahallen.

Varje posthusprojekt ägnades lång tid och stor omsorg. Detta framgår inte minst i detaljerna: det omfattande ritningsmaterialet, ofta i full skala och gjort med stor precision, bär vittnesbörd om åtskilliga arbetstimmar. En del lösningar återanvändes, så fick till exempel både postkontoren i Eskilstuna och några år senare i Sundsvall samma utformning av brevinkastet i väggen inne i kassahallarna i form av en raffinerad marmorintarsia. Även om ”återbruk” som ovan förekom, är det tydligt att varje postprojekt planerades från grunden. I en senare tid är det ofta just materialen som gör intryck. De skulle, som Lallerstedt yttrade rörande Eskilstuna i *PS*, vara outslitliga ”eller i varje fall det mest hållbara man kan tänka sig”. Orden åberopade ekonomi, men de målande beskrivningarna rymmer också förtjusning – det är som om de ord som *inte* berörde skönhetsvärden med lätthet kunde flyttas över till noggranna resonemang om materialens olika kvaliteter.

I Kalmar var väggarna i det låga entrépartiet klädda i ”oömt material, grön kolmårdsmarmor” och dörrarnas glas hade mönster av ”Postverkets kända emblem med posthorn och krona”. Disken, med sina 17

kassaplatser, var i grön kolmårds- och vit Ekebergsmarmor. Den ljusa kassahallen hade vitputsade väggar, innertaket var i trä, golvet rutigt, lagt med grå och röd kalksten. Övriga detaljer var av tjockt glas, förkromad metall eller rostfritt stål för att ”hålla underhållskostnaderna nere”. Undantaget, påpekade Lallerstedt, var sittbänkarna i skinn i rummets mitt som var ställda med ryggarna mot varandra liksom entrédörrarna i trä, material som inte åldrades lika väl, men som var ”en eftergift åt allmänhetens trevnad och bekvämlighet”. Citatet nedan uppfattar jag på gränsen mellan allvar och humor; det handlar om brevlådan i rostfritt stål som fanns uppställd centralt i kassahallen:

”Plåtarnas olika delar har sammanfogats med väl synliga fästbrickor, vars antal måhända äro fler än konstruktionen verkligen fordrar. Avsikten är att ge allmänheten ett synbart bevis för den känsla av säkerhet, som den har anledning att ha, när en försändelse här nedlägges och med rembanors hjälp under golvet vidare befordras ...”

Vid invigningarna av de nya postkontoren var det rymden, materialen och alla finesser som gjorde intryck. Kalmar 1 öppnade portarna lördagen den 25 oktober år 1947, på måndagen kunde man läsa i lokala *Barometern* hur den ”överväldigande flotta” kassahallen strålade av ljus, nästan gav intryck av ”nöjesetablissemang”. Invigningen, som ägnades flera artiklar i tidningen, hade samlat flera prominenta gäster, här märktes bland annat generaldirektörerna vid både det svenska och danska postverket, och kommunikationsministern Torsten Nilsson. I talen återkom man till hur lång vägen hade varit; förhållandena i Kalmar hade länge präglats av trångboddhet – Posten hade delat lokal med riksbanken. Riksdagen hade anslagit medel för ett nytt posthus redan för budgetåret 1939/40, men kriget hade kommit emellan. I tidningen citerades flera gånger kommunikationsministerns formulering att postkontoret i Kalmar var ”Sveriges vackraste”, och det hör väl i någon mån till invigningen såsom genre, dock var projektet av en sådan dignitet att ministern som avslutning förärade Lallerstedt Vasaorden.

De så omsorgsfullt utformade posthusen för de här åren talar beständighet, med beaktande av försändelsernas och pengarnas säkerhet, och av de anställdas hälsa och trivsel. De stod redo för den framtid som väntade, städerna växte, posttrafiken svällde och nya samhällseliga uppgifter fördes till postverket. Materialen skulle nötas, men de skulle *hålla*— och kassorna på sikt bemannas. Byggherre och arkitekt åberopade saklighet, men kan kvaliteter och egenskaper också tolkas symboliskt, som komponenter i åstadkommandet av ett modernt och effektivt statligt verk? Och vad kan byggnader och rum ha inneburit för beteende och upplevelser?

Ordnande rum

Postkontorens verklighet, knogandet bakom disken och väntan i långa köer, befinner sig långt borta från invigningarnas glada stim. På samma vis ligger dåtidens bruk och vardag bortom vår horisont. Miljöerna vi möter är så sobra, så smakfulla. Arkitekturfotografier kan vara försåtliga källor. Men bilder och planer är det material som står oss till buds för ett resonemang om hur den här arkitekturen skapade en rumslig ordning.

I en uppmärksam studie med den betecknande titeln *Civilizing Rituals* har den amerikanska konsthistorikern Carol Duncan visat hur konstmuseerna, från 1700-talets slut fram till vår tid, bidragit till att göra besökarna till kultiverade medborgare; på samma vis har den utställda konsten enligt henne varit med att skapa en självbild manifesterande en västerländsk överhöghet. Konstupplevelsen kan förefalla vara ett upphöjt tillstånd av en annan dimension, men det som sker på museet eller i gallerirummet är samtidigt iscensatt. Arkitektur, perspektiv och rörelse är viktiga komponenter. Duncan är inte den första att jämföra medeltidens pilgrimsfärder till katedralerna med 1800-talets monumentala museer, men det är slående hur rörelsen mellan kapell och altare under detta sekel fick sin motsvarighet i den vördsamma promenaden genom museisalarna.

Hur fjärran konstmuseet än kan tyckas från det vardagliga postkontoret, känns några av Duncans poänger högst relevanta. Vi har tidigare berört placeringen av postmästarens expedition mellan allmänhetens entré och kassahallen, tydligt markerad och lätt att nå. Härigenom kunde också postmästaren med lätthet övervaka arbetet och ingripa om så behövdes. Skapade planlösningen också en rumslig ordning med betydelse bortom det faktiska; utövade postmästaren sitt bevakande öga också genom expeditionens placering, bakom den stängda dörren? Kanske också då han inte var där? I konstmuseet *står* man – det är betecknande hur det liksom sker en anvisning om mästerverken genom sittplatserna framför dem, som en uppmaning till kontemplation. Fram till införandet av nummerlappar på 1980-talet var också postkontoret ett rum som man företrädesvis stod i. Att kommentera detta kan synas överflödigt, men det kan ändå vara värt att stanna till vid.

Alltsedan man hade gått till postkontoret för att fråga efter försändelser var posten en mötesplats, men kan väntan i och med alla de nya samhällsbärande funktioner som fördes till Posten ha inneburit en annan ny dimension? Utbetalningarna av barnbidrag och pension, inbetalningar av skatter och licenser kunde enbart göras här; med lönekonton och dyl. skulle det senare bli möjligt att lösa detta på annat vis. Kan denna väntan ses som ett slags tribut för de ärenden som uträttades här? Arkitekturforskaren Bosse Bergman har visat på Konsums betydelse på 1930- och 40-talen för etablerandet av vanan att *allastod* i samma kö, oavsett rang, när inte inköpen längre skedde över disk. Att handla på Konsum var dock ett val; Posten var av nödvändighet en plats som alla blev förtrogn med. Med de strålformade köerna skulle de väntande i alla fall inte krocka.

Moderna rum inredda för nya tider

Den långa väntan i postlokalen var ett återkommande irritationsmoment hos allmänheten och något som Posten försökte bemöta

Reklamkampanj "Vackra dagar".
Ur Postmuseums samlingar.

och få bukt med. Nyanställningar var det i arbetskraftsbristens Sverige dock inte frågan om. Under år 1948 ägde det, som kort berörts ovan, alltså rum en "kampanj" i form av affischer på postkontoren och genom annonser i ett flertal av landets dagstidningar. Syftet var att få folk att söka sköta postärendena under veckans "vackra dagar", och att respektera kravet på att uppvisa legitimation. I annonserna trycktes på att det var "postboven" som skapade detta behov; det handlade ju om att skydda ägarens egna pengar.

I det välfärdens Sverige som höll på att byggas upp de här åren, var detta att legitimera sig något nytt och ovan för en del medan det för andra innebar en deklassering och misstänkliggörande. Intressant nog hade kampanjerna som riktades mot allmänheten sina motsvarigheter internt, och detta under en följd av år med syfte att göra personalen mera serviceinriktad. Att detta interna arbete ägde rum parallellt som de nya posthusen realiserades är intressant; vad som blir tydligt är hur de moderna rummen i bildlig me-

ning inreddes för moderna seder, och där just allas lika behandling var en förutsättning.

Under rubriken "Våra kunder och vi" i *PS* 1947/3 kommenterande generaldirektören Erik Swartling den kommande kampanjen. Benämningen "kund" var inte någon slump; med denna ville han slå ett slag för Postens servicemedvetenhet. Generaldirektören medgav att han visserligen själv aldrig hade blivit illa behandlad på Posten, men att lika mycket som de kunder som iakttog anvisningarna skulle bli väl behandlade, de som kom till Posten då det var lite lugnare i veckan och som hade sina legitimationshandlingar i ordning, så hade också de kunder som inte hörsammade detta samma rättighet: att bli vänligt behandlade. En annan artikel i samma nummer tog direkt avstamp i kampanjen och sade retoriskt att "när man annonserar om glada postfröknar, bör sådana också finnas på landets postanstalter". Artikeln mutade in begreppet good-will, och refererade till hur USA här låg före Sverige. Punkt efter punkt redogjordes för hur samtliga anställda hade ansvar för Postens rykte, postkassörskan inne i postkontoret och brevbäraren ute i staden. Råden var handfasta: den senare uppmanades dröja några sekunder extra vid den nyss tömda brevlådan vid åsynen av en person som skyndade mot brevlådan med ett brev i högsta hugg. Likaså kunde brevbäraren då han mötte en person som han kände igen i trapphuset, "bläddra igenom brevbunten för att se, om ifrågavarande person" hade någon post – även om han visste att det inte fanns några brev.

I artikeln fick också legitimationen stor plats, den innebar ett irritationsmoment på båda sidor om disken. Legitimationsmomentet innebar ju samtidigt att postexpeditören kunde utöva sin överlägsenhet. Här uppmanades dock postkassörskan att inte alltid begära denna – i alla fall på mindre eller medelstora platser där kassören borde ha möjlighet att känna igen en person så pass att detta inte skulle behövas. Det övergripande syftet var att förbättra förhållandet till allmänheten för att få dennas förtroende men också förståelse för de rådande förhållandena. Med-

let var personlig vänlighet, och ingenting var så smickrande som "att bli igenkänd". Postexpeditören uppmanades vidare att ibland utföra speciella tjänster, till exempel någon "enstaka expedition" efter stängningsdags, att "telefonera till en person som postat ett ofrankerat brev, eller till och med frankera brevet med egna medel". Allt skulle dock göras med avvägning, och absolut inte om man misstänkte att någon utnyttjade sig av detta. Personalens agerande skulle med andra ord ta fasta på kännedom och förtroende, och inte på kundernas betydelse eller ställning.

Vid läsningen av rekommendationerna blir samtidigt de dubbla roller tydliga som de anställda uppmanades inta. Även om de var myndighetspersoner handlade det om att utöva maktbefogenheten smidigt och att ge den ett personligt ansikte. Det gällde att skaka av sig nidbilden av översitteri – sann eller ej skulle denna förpassas till det förflutna. Under rubriken "Våra kunder och vi" några år senare, i *PS* 1955/4-5, skrev den senare legendariske informationsdirektören Egon Jansson att det numera var överflödigt att påpeka "helt självklara ting", men gav ändå några exempel; vikten av att säga tack och varsågod, att se på kunden man betjänar, att lämna och inte slänga ut försändelser och pengar på disken, att inte låta kunderna vänta, medan man sysslar med interna saker som visserligen kan vara fullt legitima men som inte behöver göras just då". Överflödiga eller inte, uppenbarligen behövde maningarna påpekas. Informationsdirektören bad också om att personalen skulle dela med sig av sina erfarenheter. Under vinjetten *Postverket och samhället* ondgjorde sig postexpeditörer över en besvärlig Allmänhet som aldrig hade egna pennor och som inte lade manken till att fylla i blanketterna ordentligt, men berättade också om en gumma som neg varje gång hon hämtade ut sin folkpension, "som om jag betalat ur min egen ficka".

I fotografiet med den tomma kassahallen i Kalmar framgår tydligt den hästskoformade disken såsom gräns mellan personal och allmänhet. Men hur låter sig denna gräns tol-

Köande postkunder på Stockholm 7, Norrlandsgatan, i oktober 1955. Foto: Postmuseum.

kas utifrån tankar om makt och styrkeförhållanden? Man kan lätt föreställa sig hur postexpeditören tillrättavisade den som fyllt i sin blankett fel, och kanske skickade henne tillbaka till pulpeten att fylla i en ny. Men om vi fyller rummet med kunder blir det samtidigt lätt att sätta sig in i hur utsatt man måste ha varit där bakom disken, risken för rån var givetvis en aspekt, men i det dagliga arbetet också för granskande blickar då det inte gick raskt nog. Frågan om var "makten fanns" i postkontoret låter sig inte besvaras med lätthet, eller kanske rättare: den delades av båda. På samma vis är det tydligt att de "civiliserande handlingar" som ägde rum här gällde båda parter. En ytterligare dimension av arkitekturfotografierna som bildgenre blir de besparingar som skulle följa – på 1950-talet hårdnade de ekonomiska betingelserna. Posten hade inte möjlighet att konkurrera med marknadsanpassade löner, antalet brev bäringsturer skulle dras in, och på 1960-talet upphörde kassaservicen på sön- och helgdagar. Denna händelseutveckling ligger dock bortom de nyinvidga postkontoren vi här besökt.

Posten i samhället

Ett annat sätt att resonera kring postkontoret är att se bortom maktperspektivet och istället tänka på det som ett i någon mening kollektivt rum – i bemärkelsen statlig angelägenhet torde en sådan tankegång vara fullt rimlig att pröva. Den brittiske arkitektur- och designforskaren Adrian Forty har i ett resonemang med utgångspunkt från Royal Festival Hall i London från 1951 pekat på jämlikheten som aspekt på efterkrigstidens arkitektur i Storbritannien. I den välfärdsstat som höll på att byggas, argumenterar Forty, intog just jämlikhet en central plats. Denna var inte möjlig i praktiken – här kom de uppenbara sociala och ekonomiska skillnaderna klasserna emellan. Vid den här tiden fanns samtidigt en tilltro till arkitekturens möjligheter, och i vissa rum kunde samhällsskillnader som annars var givna, tillfälligt utjämnas – om än bildligt. I gestaltningen av konserthusets foajé i London med sitt flöde av ljus, upplösta gränser och hierarkier, uppfattar han betingelserna för ett socialt rum.

I en efterskrift på 1990-talet har Egon Jonsson gett sin bild av hur han kommit till ett mansdominerat centralstyrt verk där arbetet var hårt reglerat. Inte mycket utrymme lämnades åt personalen att tänka och handla efter eget förnuft, bunden av formaliteter. Det var svårt för kvinnor att göra karriär, och många utsattes för orättvisa. Samtidigt ifrågasatte ingen att Posten var till för kunderna, och vidare att alla kunder skulle behandlas lika. Jonsson ska för övrigt ha varit den förste som petade in "kund" i generalpoststyrelsens cirkulär omkring år 1950. Denna attityd var inte bara av rättviseskäl, utan också en förutsättning i ett så totalt produktionsstyrt företag – det var nödvändigt för att arbetet med brev, trycksaker, paket, postanvisningar och så vidare skulle löpa friktionsfritt. Jonsson var också engagerad i de så kallade brevställarna som Posten gav ut med start från åren omkring 1960. Det övergripande syftet var givetvis att öka brevvolymer. De innebar samtidigt, som Erik Hamberg har visat, ett verkligt engagemang för att underlätta den skrivna kommunikationen, både den mellan enskild och myndigheter och arbetsgivare, och människor emellan. Postens sociala betydelse kan således tolkas på många vis, som en fysisk plats men också till sitt uppdrag.

A black and white cartoon by Görr. A man with glasses sits at a desk, talking on a telephone. He looks up at several envelopes flying through the air, each with a face and antennae, suggesting they are sentient. One envelope has the text 'HÄLSN. FRÅN H. H. HANSEN'. Another says 'HÄLSN. FRÅN L. L. LARSEN'. A third says 'HÄLSN. FRÅN M. M. MÖRGEN'. On the wall is a sign that reads 'KUNGL. POSTVERKET'. A birdcage with a bird inside sits on the floor. The signature 'GÖRR' is at the bottom left. Below the cartoon is the text: '-ÄR POSTVERKET MÖJLIGEN INTRESSERAT AV EN NY SORTS FLYGPOSTKUVERT?'

där många inte visste att bete sig, vare sig nu detta handlade om överlägsenhet eller underlägsenhet. Detta märks inte minst i de roliga historier som sändes in till *PS* och i de skämtteckningar som personaltidningen beställde för publicering. Här förenas insikten om betydelse och ansvar, humorn som medel att skapa ”vi-anda” men där det implicit också den samhällsbärande funktionen blir tydlig: bara den som har en viss makt och position skämtar om sig själv.

"post-Post" – vad hände sedan?

EMILIE KARLSMO Lars-Erik Lallerstedt som Postverkets arkitekt 151

Dessa viktiga aspekter på Postens byggande ligger utanför denna artikel och har bland annat skildrats förtjänstfullt av Hans Hellström i *Postens byggnader genom tiderna*. Även om uppförandet av posthus ingalunda var över, kan man konstatera att det inte var lika centralt som tidigare. Till stora delar kunde också lokalbehovet tillgodoses på olika sätt, sett i ett längre perspektiv har ju förhyrningen alltid dominerat. Här måste givetvis också sägas att Lars-Erik Lallerstedt genom åren hade en rad andra uppgifter än nya posthusprojekt, inredningsarbeten i samband med att hyreslokaler togs i bruk men också omfattande om- och tillbyggnader, så omdanandes under Lallerstedts ledning både centralposthusen i Malmö och i Stockholm.

Också de förändringar som Posten genomgått de senaste årtiondena är komplexa och ligger utanför föreliggande artikel. För transformationen från statligt verk till bolag, betydelsen av avreglering, den minskade andelen privatpost, Postens förändrade uppdrag genom att penninghantering och hantering av brev och paket skildes åt vid 2000-talets början hänvisar jag till Postmuseums utställningskatalog *En riktig post?* från år 2002, en utställning som med pedagogisk tydlighet förklarade de förändringar som Posten befann sig mitt i, samtidigt som den genom historisk belysning gav en samtida orientering. Att Posten hittat tillbaka till den lokala butiken, stod det att läsa i katalogen, kunde ses som att cirkeln slutits, så hade också lanthandlarna en gång haft vissa postala funktioner.

Det kan i den tid vi nu lever i, uppfattas som något närmast symboliskt att de fysiska byggnaderna avyttrades. Postens koncernledning beslöt om försäljning av Postfastigheter i oktober 2001 och snart stod Posten som ägare till i princip endast en fastighet, Postmuseum i Gamla stan. Beslutet grundade sig på att det inte fanns några skäl till bundet kapital. Terminalerna hade sålts ett par år tidigare, vilka härefter hyrdes ut till Posten för samma ändamål. I december 2001 övergick så dryga 70-talet fastigheter till Wihlborgs

Fastigheter AB. Det pågående huvudkontorsprojektet stod under uppförande och såldes till AP Fastigheter. Dessutom såldes ett antal fastigheter runt om i landet styckvis.

De posthus som här skildrats är nog så representativa för händelseutvecklingen. I före detta Stockholm 12 märks Posten än idag i form av ett så kallat företagscenter, men huset i övrigt är till stora delar ombyggt till bostadshus. Borås 1 hörde till de fastigheter som såldes genom Postfastigheters försäljning år 2001. Först var Posten hyresgäst i sin forna fastighet både i form av ett postcenter och Svensk Kassaservice – den senare tog plats i det rum som förut hyst boxrummet, det som varit så stort på grund av postordertrafiken. Årsskiftet 2008/2009 upphörde Svensk Kassaservice; just det här kontoret hörde dock till de 75 orter i landet där Nordea övertog verksamheten. År 2009 lämnade Posten definitivt huset. Den tidigare Allmänhetens avdelning har fungerat i olika omgångar som restauranger vilka i grunden har förändrat rummet.

Posthuset i Kalmar upphörde som postkontor redan vid 1990-talets mitt, och fick en ny hyresgäst i form av kårhus till Kalmar högskola. Vid samma tidpunkt som försäljningen blev posthuset s.k. byggnadsminne vilket innebär att huset inte får rivras eller förvanskas i sitt yttre, inte heller får kassahall-

Indragen brevlåda i Borås. Foto författaren.

ens ”rumsliga karaktär” förvanskas. Idag är kassahallen ombyggd till saluhall. Posthuset i Eskilstuna rymmer kontorslokaler och i den stora kassahallen finns det en restaurang. Luleå 1 har haft olika hyresgäster, i skrivande stund är IVA hyresgäst. På många håll i landet förefaller det som om omdaningarna har skett tämligen friktionsfritt, husen har utan problem hittat nya uppgifter och hyresgäster, men på sina håll har verksamheterna avlöst varandra; genom att Posten inte längre finns kvar har de här lägena också förlorat sina ”dragare”.

Vid senaste omfattande indragningen av brevlådor i landet, under hösten 2009, förekom det att jag hittade brevlådor utanför de hus som fram till för några år sedan hade hyst en Post. Klisterlappar upplyste om att de skulle dras in och hänvisade till närmaste brevlåda efter indragningen. Med husens förändrade funktion befann de sig uppenbarligen inte längre längs allfartsvägen.

Modernt men måttfullt

Verksamheter har bytts ut, och inredningar försvunnit. En del spår är dock av sådant slag att de blir kvar. Så är fallet för den mosaik som finns på utsidan av Sundsvall 1 på Köpmangatan, ritat av Lars-Erik Lallerstedt och invigt år 1955. Upphovsmannen hette Nils Wedel (1897–1967), vid tidpunkten konstlärare vid den så kallade Slöjdskolan i Göteborg och ofta anlitad för offentliga konstuppdrag runt om i landet. Mosaiken får i denna artikel representera alla posthus som genom Statens konstråd försågs med konstnärliga gestaltningar.

Statens konstråd, inrättat år 1937, hade som uppdrag att förse statligt uppförda byggnader med konstnärlig utsmyckning. Sådana satsningar hade motsvarigheter internationellt; här i Sverige kan de förstås mot bakgrund av en övertygelse om att konsten skulle ut till folket men också att konstnärerna skulle ges kvalificerade uppdrag. Krigsårens restriktioner innebar dock få realiserade konstverk de första åren. Så beställdes till exempel

konstverk till Karolinska sjukhuset i Solna, och till nybyggda institutioner vid Lunds universitet. Någon utsmyckning bekostades dock inte då Posten byggde nytt i Borås år 1946, däremot kom en ”Postbonde” i form av en skulptur av Stig Blomberg snart på plats vid Kalmar posthus, invigt året därefter.

Konstrådet ambitioner var dock högt ställda; en tidigt formulerad princip var att 1 procent av byggkostnaden vid statliga byggen skulle läggas på dess konstnärliga utsmyckning. Med ”regeln”, vilken snarare var att tolka som målsättning, fanns också förhoppningen att andra skulle följa efter. Mycket riktigt kom ”enprocentregeln” att bli till ett nytt ord i vokabulären då kommuner och landsting stod som byggherre – även om det skulle dröja åtskilliga årtionden innan sådana ansevärda summor kunde uppfyllas. De konstnärliga utsmyckningar som förverkligades i posthusen är väl värda ett eget studium. Till motiv och till material finns här ett brett snitt av samtida konstnärliga uttryck; här ryms såväl det muntert berättande som närmast nonfigurativa gestaltningar. Mosaiken i Sundsvall är intressant eftersom den kan förstås som en ”både och”.

Mosaiken utgör ett rektangulärt fält, bestående av 150.000 små bitar i marmor och i glasmassa, så kallad smalto, och bildar ett dekorativt mönster i starka, glada färger. Bitarnas olika blanka och skrovliga ytor kontrasterar mot byggnadens släta stensockel och röda tegel. Efter en stund, och kanske också med titeln ”Folkvimmel” som ledning, framträder gestalter i de geometriska avlånga formerna; människor framställda på rad, på väg mot postkontoret. Formerna är ordnade perspektiviskt, härigenom uppstår en viss djupverkan. Kommentaren till sundsvalls-mosaiken i *PS* är nog så belysande, här beskrevs hur Wedel ”lekt fram” en vision av folklivet utanför postkontoret, och vidare hur konstverket var av den arten att postkunderna undan för undan skulle göra nya upptäckter; så ”myrorna i huvudena, i den mån de finns – myrorna alltså – kommer att avta för varje postbesök”. I den korta texten läser jag

Nils Wendels mosaik vid Sundsvall 1. Foto författaren.

in en mild skepsis men också intresse för den moderna konsten – karakteristiskt för sin tid formulerades formspråk och konstnärlighet i termer av ”lek”. Den konst med offentlig placering som finns från de här åren, innebar också en bredare lansering av modern konst. Just en annan posthusutsmyckning i form av glaserat tegel, Lennart Rodhes ”Paket i långa banor” i Östersund 1 inne i kassahallen från år 1952, är ett ofta citerat exempel i svensk konsthistorieskrivning på hur den nya konsten intog rum utanför gallerierna.

Mosaiken i Sundsvall är inte lika estetiskt ”radikal” och Wedel räknas inte heller till de s.k. konkretisterna likt Rodhe. Men just genom sin delvis nonfigurativa och samtidigt dekorativa och föreställande skepnad är Wendels mosaik ett sådant utmärkt exempel på en konst som hade ett ben i varje läger: modernt men måttfullt. Kanske var detta rätt strategi när nu ”konsten var på väg att bli alla” – för att citera ecklesiastikminister Arthur Engbergs klassiska ord då konstrådet såg sin tillblivelse. Den offentliga konsten kan ses som handfast konstbildningsarbete, det har också talats om ”konstfostran”. Man kan här skänka en tanke åt hur ”konkretisterna” anlidades för att formge frimärken vid ungefär samma tid. De här strävandena kan också ses som en övertygelse om att konsten verk-

ligen skulle nå folket, i hela landet. Placeringen i välbekanta byggnader och rum skulle innebära att människor också lärde känna den nya konsten. Vad skulle i det här fallet vara bättre än Posten?

Från postkund till entreprenör

Låt oss så återvända till Borås. Också här kom ett konstverk till stånd, vilket dock på senare tid ”fått fötter” av den anledningen att husets funktion som posthus hade upphört. Då det nya posthuset stod klart år 1946, uttrycktes en önskan om att entréplatsen i hörnet av Torg- och Holmsgatorna en dag skulle prydas med en skulptur. Förhoppningarna ställdes till privata krafter. En grupp postorderdirektörer hörsammande önskan, och Arvid Knöppel (1892–1970), mest känd för sina djurskulpturer, anlidades. Året därefter invigdes bronsskulpturen ”Knallen” med en placering strax intill huvudentrén på hörnet.

De här åren gavs *det lokala* konstnärlig gestaltning i landet: konsten berättade om hantverk och näringsgrenar, historiska händelser och folkliga berättelser. Skulptur utmärkte sig som det mest omtyckta mediet, ofta av det här slaget som fristående figurer men också i form av brunnskompositioner med berättande bilder på karet. ”Knallen”

föreställer en barfota man med lång rock. Han har blottat huvud, lätt vänt upp mot himlen. De stora händerna vilar mot en säck fullpackad med tygrullar som står lutad mot en milsten. I uttrycket förenas det anekdotiskt naiviserande med måttfull stilisering, en berättelse med en touch av modernism. Projektet är också tidstypiskt på det vis som det lokala näringslivet förskönade – och därmed också tog plats i – stadens offentliga rum; detta var också en roll som förväntades. Genom att donera ett konstverk till staden historiserades den egna verksamheten: transformationen från knallebygd till företagskluster. Genom den mytiske gårdfarihandlaren förankrades skeendet i en folkhemsk framgångssaga; det är ”en enkel man av folket” som har gjorts till äreminne. Skulpturens placering måste betecknas som kongenial; Borås 1 var en port, en lastplats, till hela landet.

I 50 år förefaller ”Knallen” ha fört en tämligen lågmäld och osedd tillvaro, som offentlig konst så ofta gör. Men då Posten successivt lämnade huset tog en sentida släkting till donatorerna initiativ till att flytta skulpturen. När funktionen som posthus upphört fanns det ju inga skäl till att den stod just där. Upp-

”Knallen” vid Stora Brogatan i Borås.
Foto författaren.

slaget väckte intresse. Flyttprojektet kunde också knyta an till satsningen att göra Borås till ”skulpturstad” som pågick sedan några år tillbaka; inköp av skulptur av namnkunniga ”samtidskonstnärer” av vilka Jim Dines ”Pinocchio” är den mest kända. Parallellt hade en upprustning av ”Knalletorget” inletts. Detta blev också skulpturens nya plats då den återinvigdes i juni 2009. Genom en placering direkt på gatan fick ”Knallen” ett mera tidsenligt uttryck; dagens skulpturer står sällan på socklar. Skulpturen markerar på så vis Stora Brogatans början, som ett slags entré till det centrum som utgörs av affärer och gågator. Härigenom skapas en axial linje upp mot Gustav Adolfs-kyrkan på höjden.

”Knallens” vandring är värd att begrunda. Den ursprungliga placeringen vid posthuset hade gett identitet åt skulpturen, men kanske hade det också funnits ett dubbelverkande förhållande? ”Knallen” hade också signalerat betydelsen av offentlig byggnad. Posthuset hade varit ett slags samlingsplats för stadens näringsliv. Några år in på 2000-talet hörde detta minst sagt till det förgångna, och tanken att få den förflyttad formulerades. Man kan notera att det privata initiativet fick gehör – skulpturen var ju i stadens ägo sedan lång tid tillbaka. Å andra sidan är det ju inte ovanligt att skulpturer omplaceras. Händelseförloppet låter sig också förstås i termer av ”upplevelseekonomi” och idéer om den ”kreativa staden” – för att tala med den nordamerikanske urbanteoretikern Richard Florida. Typiskt för vår tid är det engagemang som läggs ned på sökandet efter kärnvärden och ”berättelser”, så också i landets kommuner. Identifieringen av det lokala spelar en viktig roll, och konst och kultur tillmäts ofta stor betydelse.

Lanseringen av skulpturstaden Borås markerar på så vis bilden av en kulturellt progressiv stad. Genom att i guideböcker och dylikt knyta an till äldre skulptur från det tidigare 1900-talet visas samtidigt en kontinuitet som binder ihop nu med då. Dock: identitet och värde genomgår alltid förändringar över tid; historia brukas men skapas också på nytt. Också denna process kommer

till uttryck i ”Knallen”. I samband med återinvigningen uttryckte en av initiativtagarna hur denne uppfattade gårdfarihandlaren som symbol för ”entreprenörskap”, och därmed som en positiv bild för Borås och samtiden. ”Knallens” flytt kan därmed tolkas metaforiskt: den symboltyngda knallen har gått från postkund till entreprenör.

Det slags ”evighet” som de här studerade posthusen siktade på har knappast någon motsvarighet idag, där vi nu befinner oss. I en tid då arkitekturens formspråk inte alltid var så uttrycksfullt, byggdes de här husen med stundom kostbara men framför allt med omsorgsfullt utvalda och bearbetade material. Många av dem ägnades också konstnärliga gestaltningar. I en eftertid – men säkerligen också i en samtid – är graden av igenkänning stor. Dessa värden var inte Posten ensam om, sådana tillräknades också andra inrättningar, men Posten fanns överallt och dess byggnader och rum var något som alla blev förtrogna med. Uppgiften var också något som Posten verkar ha tagit på stort allvar; dessa så noggrant planerade miljöer var utformade för att räcka i en framtid. Jag har i denna artikel också påstått att detta var rum som också skapade beteende, på båda sidor om disken.

Avslutande tankar

Den tiden känns avlägsen då staten eller samhället fanns närvarande i form av ett hus. Ett annat exempel är försäkringskassan, sedan minst ett årtionde tillbaka numera en tjänst vid datorn eller möjligen i telefon. Samtidigt förefaller arkitekturen idag viktigare än någonsin när det kommer till betydelser som identitet eller landmärke, men byggnadsuppgifterna handlar om evenemang och upplevelser med tämligen spektakulära arenor och konserthus som resultat. En betydligt mera vanlig byggnadsuppgift i vår tid är att hitta nya funktioner för gamla hus som därmed konverteras.

Runt om i landet finns det hus som fram till nyligen var posthus. Hur länge till känns de igen och uppfattas som sådana? Historia

är aldrig ett självändamål, kan inte heller så vara, utan nya betydelser skapas utifrån behov som formuleras i ett pågående nu. Ibland kan den tidigare funktionen som ”Post” bli en så kallad berättelse, som i Göteborg där före detta centralposthuset sedan dryga året tillbaka hyser Clarion Hotel Post som – faktiskt – blivit till nytt landmärke och mötesplats i staden. Samma minnesarbete, fast av annat slag, är de slags projektioner som jag ägnar mig åt, stående inför de mera måttfulla monument som de posthus vi här studerat; jag uppfattaren statens närvaro, tydlighet och omsorg. Samma värden kan jag sakna i dagens offentliga arkitektur, så präglad av rörlighet och anpassning. Blotta tanken att det vid planeringen av dagens postcenter i butikskomplex av olika slag skulle fästas avseende vid kölogistik och bullernivåer känns hisnande....

Skulpturen Knallen i Borås laddades delvis om med en ny betydelse, medan mosaiken i Sundsvall blir tecken på en tidigare verksamhet. Så är också posthusen som byggnadstyp ett slags spår, men för att förstå och tolka dem måste de uppfattas. Och för att känna igen dem måste vi ägna dem en smula uppmärksamhet. Postkontoren bär vittnesbörd om en tid som var alldeles nyss.

Efterskrift

Stort tack till Postmuseum för hjälp och material till denna artikel! Bibliotekets och arkivets samlingar utgör ovärderliga källor till, givetvis, forskning på postal historia, men är också av ovärderlig betydelse för forskning inom andra fält: arkitekturhistoria, arbetslivshistoria och urbana studier för att nämna några. Den unika karaktären gäller inte endast samlingarna av fotografier och föremål utan också postalt tryck av olika slag och personaltidningar och dyl. Stickkontroller av existerande bestånd vid landets forskningsbibliotek har visat att dessa till skillnad från Postmuseums bibliotek inte är kompletta, en förfärande upptäckt med tanke på Postens betydelse som landets tidvis största arbetsplats.

Källor och litteratur

Länsstyrelsen Kalmar län:

Byggnadsminnesförklaring av posthuset på fastigheten Guldfisken 2, beslut meddelat 8/3 1995.

Lars Lallerstedt:

Lallerstedt, Lars-Erik: Postlokaler och deras inredning. Föredrag hållet vid Nordiska Postmötet 1951 i Stockholm. Maskinskrivet manus i original i Lars Lallerstedts ägo, i kopia hos författaren.

Andrée, Josef,

Hur postverket bygger.
Byggmästaren, 1942.

Barometern,

27 oktober 1947.

Bergman, Bosse,

Handelsplats, shopping, stadsliv: en historik om butikformer, säljritualer och det moderna stadslivets trivialisering.
Stockholm 2003.

Bladh, Mats,

Posten, staten och informationssamhället. (Kommunikationsforskningsberedningen)
Stockholm 1999.

Duncan, Carol,

Civilizing Rituals: inside public art museums.
London–New York 2010 (1995)

Forty, Adrian,

Being or Nothingness: Private Experience and Public Architecture in Post-War Britain
Architectural History, 1995.

Fristedt, Sven,

Detaljer som berättar.
Fastighetsposten 1998/4, s. 6-7.

Fristedt, Sven,

Lallerstedt före sin tid.
Fastighetsposten 1999/1, s. 14-15.

G.V.G. (sign.),

Nytt postkontor i Stockholm.
Postmannen 1938/10.

Hamberg, Erik,

”Att posta” – brevet som kommunikationsmedel. (i: *Personligt tilltal: Om brev i affärer* (Näringslivshistoria 6), red. Hans De Geer)
Stockholm 2012.

Hellström, Hans,

Postens byggnader genom tiderna.
Stockholm 1996.

Jonsson, Egon,

Postverkets plats i samhället.
PS, 1955/1.

Jonsson, Egon,

Våra kunder och vi.
PS, 1955/1, 1955/4-5, 1955/6 (artikelserie)

Jonsson, Egon,

Vad pågår i posten – kulturrevolution eller kulturell förnyelse?
Föreningen Postfolket: årsbok, 1992.

Karlsmo, Emilie,

Gamla posthus med ny funktion: ”post-Post”.
Bebyggelsehistorisk tidskrift 2012/63.

”Konsten är på väg att bli alla-”:

Statens konstråd 1937 – 1987.
(red. Mailis Stensman).
Stockholm 1987.

Lallerstedt, Lars-Erik,

Posthuset i Kalmar.
Nordisk Posttidskrift, 1947.

Lallerstedt, Lars-Erik,

Posten bygger.
Byggmästaren, 1947/9.

Nytt ansikte i Boråsbilden.

Generalpoststyrelsen.

[Stockholm 1946.]

PS

1946/1, 1948/2, 1953/1, 1955/2-3

(osign. art.)

Sjöholm Skrubbe, Jessica,

Skulptur i folkhemmet: den offentliga skulpturens institutionalisering, referentialitet och rumsliga situationer 1940–1975.

Göteborg–Stockholm 2007.

Swartling, Erik,

Vi och våra kunder.

PS, 1947/3.

3 moderna postkontor i Stockholm:

Bromma, Hägersten, Johanneshov.

Stockholm 1951.